

ANCIENT HISTORY AND STAGES OF DEVELOPMENT OF ARCHEOLOGY

Matyakupov Maftunbek Gofurjonovich
Beruni district of the Republic of Karakalpakstan
Secondary school No. 8

Abstract

This article talks about the ancient history and development stages of archeology. Archeology is the oldest social science. However, its roots are very long, going back to the time of the emergence of the first mankind.

Key words: archaeological research, archeology, history, earliest period, primitive period, stone tools, fossil animal bones, early pottery, jewelry, weapons, coins, ancient architectural structures, statues, inscriptions, pictures.

ARXELOGIYANING QADIMGI TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Matyakupov Maftunbek G'ofurjonovich
Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumani
8-sonli umumta'lim maktabi

Annotatsiya

Ushbu maqolada arxeologiyaning qadimgi tarixi va rivojlanish bosqichlari haqida soʻz yuritilgan. Arxeologiya – ijtimoiy fanlar ichida eng yoshi hisoblanadi. Biroq uning ildizlari juda uzoq, ilk insoniyatning vujudga kelish davriga borib taqaladi.

Kalit soʻzlar: arxeologik tadqiqotlar, arxeologiya, tarix, eng qadimgi davr, ibtidoiy davr, tosh qurollar, qazilma hayvon suyaklari, ilk sopol buyumlar, taqinchoqlar, qurol-yarogʻlar, tanga pullar, qadimiy arxitektura inshootlari, haykallar, yozuvlar, suratlar.

Абстракт

В данной статье рассказывается о древней истории и этапах развития археологии. Археология – старейшая социальная наука. Однако корни его очень длинны, уходят во времена появления первого человечества.

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

Ключевые слова: археологические исследования, археология, история, древнейший период, первобытный период, каменные орудия труда, кости ископаемых животных, ранняя керамика, украшения, оружие, монеты, древние архитектурные сооружения, статуи, надписи, изображения.

Kishilik jamiyatining vujudga kelish jarayoni uzoq o'tmishga borib taqaladi. O'z navbatida o'tmishni o'rganish har bir davrning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan. Arxeologiya fani ham tarixning tarkibiy qismi bo'lib, ijtimoiy fanlar orasida alohida o'rin tutadi.

Arxeologiya – ijtimoiy fanlar ichida eng yoshi hisoblanadi. Biroq uning ildizlari juda uzoq, ilk insoniyatning vujudga kelish davriga borib taqaladi. «Arxeologiya» terminining o'zi ikkita yunon so'zidan iborat bo'lib, «arxayos» - qadimgi va «logos» - fan-bilim ma'nosini anglatadi. Dastlab bu termini mil.avv IV-asrda Aflotun o'zining «Gippiy» diologida, qadim zamon haqidagi fanni nazarda tutib juda keng ma'noda ishlatgan. Shu tariqa bu so'z qadimgi Gretsiyada qo'llanilgan va o'tmish masalalari muxokamasi ma'nosini anglatgan. Vaqt o'tgach uning ma'no doirasi ancha o'zgarib, kengayib borgan va tarix fanining muxim tarmoqlaridan biriga aylangan.

Ma'lumki tarix fani ikki xil manbalarga tayanib ish ko'radi – yozma va moddiy. Tarixning eng qadimgi davrga oid yozma manbalarning yo'qligi arxeologiyaning fan sifatida alohida ajralib chiqishiga sabab bo'lgan. Moddiy madaniyat manbalari yozma manbalardan ko'p marta qadimiyroq. Kishilar yozuvni 5000-6000 yillar oldin o'rgangan bo'lsa, tosh va boshqa ashyolardan qurol yasash bundan oldingi 2,5-3 mln yillarga borib taqaladi. Demak, kishilik jamiyati tarixining juda katta davri arxeologik manbalarga tayangan holda qayta tiklab talqin qilinadi. Arxeologiya o'tmishni yozma manbalar moddiy manbalardan ko'proq ma'lumot berishga qodir bo'lgan davrgacha o'rganadi. Arxeologiyaning o'rganish ob'yekti xronologiyasi XV–XVII asrlardan yuqoriga ko'tarilmaydi. Ammo ba'zan arxeologiya hatto XX asrga oid yangi ma'lumot berishi mumkin.

Arxeologiya-tarixiy, moddiy manbalar asosida insoniyatning o'tmishini o'rgatuvchi fan hisoblanadi. M.Y.Masson unga quyidagicha ta'rif bergan: arxeologiya tarixning bir sohasi bo'lib, kishilik jamiyati o'tmishi va faoliyatini xilma-xil izlarga, aksariyat hollarda moddiy yodgorliklariga, yozma manbalarga, til, etnografiya, geologiya, zoologiya, antropologiya va boshqa fanlarning yutuqlariga tayanib, o'rganuvchi fandır. Tarix va arxeologiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bir birini to'ldiradi. Ular aslida bitta fanning 2 sohasidir. Tarixning asosiy manbai-yozuv va uning manbalari bo'lsa, arxeologiyaning manbalari unga nisbatan qadimiydir. Uning

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

ilk davri 2.5-3 million yilga borib taqaladi. Biz kishilik jamiyati tarixini 24 soat deb faraz qilsak, uning 23 soat-u 56 minuti yozma manbalarsiz davrga, 4 minuti yozma tarixga to'g'ri keladi. Demak kishilik jamiyatining juda katta davrini o'rganish arxeologik manbalarga tayanib olib boriladi.

Hozirgi zamon arxeologiya fanining vazifasi kishilik jamiyati o'tmishi va faoliyatini moddiy manbalarga, imkoniyat bo'lgan hollarda esa yozma manbalarga, til, etnografiya, geologiya, tuproqshunoslik, antropologiya, zoologiya, botanika va boshqa fanlar yutuqlariga tayangan holda o'rganishdir.

Arxeologiya ibtidoiy davr odamlari ishlatgan tosh qurollar, qazilma hayvon suyaklari, ilk sopol buyumlar, taqinchoqlar, qurol-yarog'lar, tanga pullar, qadimiy arxitektura inshootlari, haykallar, yozuvlar, suratlar va inson mehnati bilan yaratilgan barcha ashyolarni o'rganadi. Arxeologiya bu manbalar asosida tarixiy jarayonni tiklaydi. Bu manbalarning ko'pchiligini yerdan qazib olinishini nazarda tutgan holda, arxeologiyani belkurak bilan qurollangan fan deb atashadi. Qadimgi buyumlarni o'rganish arxeologiyaning birdan – bir maqsadi emas. Topilmalar tarixiy tadqiqotlar uchun faqat material sifatida ilmiy qimmatga ega bo'ladi, xolos. Arxeologlar qazib olingan buyumlarni ta'riflash, ularning yoshini, qaysi davrga mansubligini va shu kabilarni aniqlash bilangina cheklanib qolmaydilar. Arxeologiyaning asosiy maqsadi aniqlangan manbalar vositasida o'tmish tarixining barcha qirralarini tiklashdan iborat. O'tmish davrni tiklashda arxeologiya fani tarkibida numizmatika, epigrafika, sfragistika fan tarmoqlari rivoj topdi va etnografiya, antronologiya, geologiya, paleobotanika, paleozoologiya fanlari bilan hamkorlikda ish olib bormoqda.

Arxeologiya jamiyatning iqtisodiy taraqqiyoti o'zgarishini ishlab chiqarish kuchlari va munosabatlari asosida emas, aksincha ishlab chiqarish usullari va qurollarini o'zgarishi asosida baholashga harakat qiladi. Hozirgi kunda arxeologik tadqiqotlar yer sharining barcha hududida davom ettirilmoqda. Jumladan O'zbekistonda ham so'nggi yillarda arxeologiya fani sohasida ko'pgina yutuqlar qo'lga kiritilmoqda. Arxeologiya fani oldida bugungi kunda ba'zi muammolar ham ko'ndalang turibdi. Rivojlanish jadal sur'atlarda borayotgan bugungi kunda ko'pgina arxeologik yodgorliklar buzilib ketmoqda. Arxeologlar oldidagi vazifa insonlar yoki tabiat kuchlari faoliyati natijasida yo'q bo'lib ketish xavfi ostida turgan yodgorliklarni birinchi bo'lib o'rganishdir.

Arxeologiya insoniyatning o'tmish tarixini o'rganishda arxeologik ekspeditsiyalar natijasida topilgan ibtidoiy makonlar, qishloqlar, shaharlar, mudofaa va suv inshootlari, qoyatosh rasmlari hamda boshqa buyumlarga suyanib ish ko'radi. Arxeologik ekspeditsiyalar deyilganda viloyat, shahar, tuman, qishloq va boshqa

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

joylarda moddiy madaniyat yodgorliklarini dala – tadqiqot yo’li bilan o’rganish usuli tushuniladi. Arxeologik ekspeditsiyalar va otryadlarning ish uslubi uch pog’onali bo’lib, arxeologik qidiruv, sinov va qazish ishlarini amalga oshirishdan iborat. Uning vazifasi yodgorlikning paydo bo’lish davri, qancha yashagani va boshqa xususiyatlarini aniqlash hisoblanadi. Keyingi bir asr davomida jahon arxeologiyasi juda katta yutuqlarni qo’lga kiritgan bo’lsa, O’zbekiston arxeologiyasi mustaqillikni qo’lga kiritgach, katta yutuqlarga erisha boshladi.

O’zbekiston tarixining arxeologik jixatdan o’rganilishini 3 davrga bo’lish mumkin: 1. Rossiya mustamlakasi davri. 2. Sovetlar xukmronligi davri. 3. O’zbekiston mustaqilligi davri.

Rossiya mustamlasi davri 3 bosqichga bo’linadi.

1- bosqich XIX asrning birinchi yarmi xisoblanadi. Bu davrda Rossiya O’zbekistonning sharoitlarini o’rganish uchun turli ekspeditsiyalar uyushtiradi. 1819-yilda kapitan N.N.Muravyev boshchiligida dastlabki arxeologik ekspediya yuboriladi. U harbiy xarakterdagi ekspediya bo’lsada, Xiva xonligidagi turli arxeologik yodgorliklarni ro’yxatga olib, muxim ma’lumotlar to’plagan. Bu to’plagan ma’lumotlar fransuz va nemis tillariga tarjima qilingan va undan dastlab O’zbekiston xududida ibtidoiy odamlar yashaganliklari haqida fikr bildirilgan.

Birinchi bosqichda O’zbekistonda arxeologlar bo’lmaganligi sababli ham turli kasbdagi kishilar tomonidan moddiy manbalar to’planib, muzeylarga topshirilgan. Ular hozirda ham saqlanmoqda.

2- bosqich XIX asrning ikkinchi yarmida boshlangan. O’rta Osiyo Rossiya vassa-liga aylangach, bu yerdagi moddiy yodgorliklarni o’rganish boshlandi. V.V. Bartol’d, V.A. Jukovskiy, N.I.Veselovskiy kabi sharqshunos olimlarning hamda A.L.Kun, P.I.Lerx, V.L.Vyatkin, I.T.Poslovskiy, N.P.Ostroumov va boshqa havaskorlarning O’rta Osiyo arxeologiyasi va tarixini o’rganishdagi xizmati katta bo’ldi. 1870 yilda Toshkentdagi eski qal’a yaqinida topilgan. Afrosiyob xarobasi orqali yo’l qurilishida chaqmoqtosh nukleusi (tosh o’zagi), tosh qirgich topilgan. 1896 yilda Toshkent atrofidan topilgan tosh bolg’aga o’xshash topilmalar Orenburg, Issiqko’l xududlaridan ham topiladi. Bu topilmalar o’sha davr uchun katta ahamiyatga ega edi.

3-bosqich Turkiston xavaskor-arxeologlar to’garagining tuzilishi bilan bog’liq. U bevosita V.V. Bartol’dning rahbarligida 1895 yilda tuzilib, ustavi tasdiqlandi. U 1917 yilgacha faoliyat ko’rsatdi. To’garakda turli kasb egalari a’zolari bo’lib, o’lkadagi arxeologik yodgorliklarni o’rganish ishiga jiddiy e’tibor berib, bu sohadagi dastlabki yutuqlarni qo’lga kiritdilar. U dastlab Ashxobodda tashkil qilindi, keyinchalik Samarqandda tuzilgan. 1896 yilda Toshkentda to’garak muzeyi tashkil qilingan. Uning

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

raxbari N.P.Ostroumov bo'lgan. To'garakda mahalliy havaskorlardan Akrom Asqarov, Mirza Buxarin, Mirza Abdulin, Gafiz, I.Mirmuxamedovlar faol ishtirok qilganlar. To'garak a'zolari turli hududlardan birmuncha material to'plashga muvoffaq bo'lganlar. Lekin o'sha davrdagi mavjud ilmiy to'garaklar arxeologiyani fan darajasiga qo'tara olmadi.

Ikkinchi davr ham 3 bosqichga bo'linadi.

1-bosqich. 1917 yildan 1938 yilgacha davom qilgan. Bunda Sho'rolar hokimiyati tashkil qilingan dastlabki davrlarda moddiy yodgorliklarni saqlash va ximoya qilish masalalari qo'tarilgan. 1918 yilda Moddiy Madaniyat tarixi Rossiya Akademiyasi tuzildi. Unga barcha arxeologik, san'at, madaniyat, va me'morchilik yodgorliklarini hisobga olib ularni davlat himoyasiga o'tkazish vazifasi qo'yildi. Bu akademiyada arxeologlarga katta imkoniyat yaratilib faoliyatlari qo'llab quvvatlandi. O'rta Osiyo arxeologiyasiga ham qiziqish kuchaydi. 1920-yil 27-noyabrda Toshkentda muzeylar, qadimgi yodgorliklarni asrash, san'at va tabiatni muhofaza qilish Turkiston Komitetini tashkil qilinishi (Turkomstaris) O'zbekiston arxeologiyasining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Bu davrda yodgorliklarni keng ko'lamda qazib o'rganish ishlariga va har bir topilmani ilmiy asoslashga alohida e'tibor qaratildi. G.V. Grigor'yeu 1934-yildan boshlab Toshkent atrofidagi yodgorliklarni va Samarqand yaqinidagi antik davrga oid obidalarni qazib tekshirdi. Shuningdek tarixni davrlashtirish masalasi arxeolog va tarixchilarning diqqat markazida turdi.

O'zbekiston hududida arxeologik tadqiqotlar XX asrning 30-yillari avj oldi. Bu ikkinchi bosqichni tashkil qiladi. Unda sobiq SSSR FA ning O'rta Osiyo respublikalaridagi filiallari, Leningrad va Moskvadagi ilmiy tashkilotlar, Moddiy madaniyat tarixi akademiyasi (hozirgi Rossiya FA ning Arxeologiya instituti), Sharq madaniyati Muzeyi kabi tashkilotlar olib borgan.

Arxeologik tadqiqotlarni kengaytirish maqsadida O'rta Osiyo hududida 5ta ekspeditsiya tashkil qilindi.

1. 1936 yilda M.Y.Masson boshchiligidagi Termiz arxeologiya ekspeditsiyasi.
 2. 1937 yilda A.N.Bernshtam rahbarligida Yettisuv arxeologik ekspeditsiyasi.
 3. 1937 yilda S.P.Tolstov rahbarligida Xorazm arxeologik. ekspeditsiyasi.
 4. 1937 yilda Yu.A.Zadneprovskiy rahbarligida Farg'ona arxeologik ekspeditsiyasi.
 5. 1937 yilda V.A. Shishkin rahbarligida Quyi Zarafshon arxeologik ekspeditsiyasi.
- Shulardan 4 tasi: Termiz, Xorazm, Quyi Zarafshon, Farg'ona ekspeditsiyalari o'z faoliyatini O'zbekiston hududida olib borganlar.

1939 yildan boshlab ilmiy arxeologik kadrlarni aspirantura orqali tayyorlash boshlandi. 1940 yilda O'zbekistonda Fanlar Akademiyasi tashkil qilinib, Tarix instituti

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

qoshida arxeologiya bo'limi tuzildi. Shu davrda Toshkent davlat universitetining Tarix fakul'tetida Arxeologiya kafedrasini ochilib, kadrlar tayyorlana boshlandi. Arxeologiya kafedrasini mudiri M.Y.Masson bo'lgan. Arxeolog olimlar o'zaro xamkorlikdagi faoliyatlari natijasida 2-bosqichda o'z davrining katta yutuqlarini qo'lga kiritdilar. Mn: 1937-yilda V.A.Shishkin Buxoro vohasining g'arbiy qismida tadqiqot olib bordi. 1938 yili A.P.Okladnikov Surxondaryoning Boysun tog'larida tekshirish olib borib, paleolit davriga oid makonni kashf etdi. 1939-yilda M.Ye.Masson Katta Farg'ona kanali hududida arxeologik ishlar olib bordi, A.I. Terenojkin, A.N.Nabiyevlar va boshqalar 1939—40 yillarda Toshkent yaqinidagi Oqtepa va Toshkent kanalida tekshirish o'tkazdilar. 40-yillarning boshlariga kelib, yangi qurilish joylarida 8 ta arxeologik kuzatuv ekspeditsiyalari olib borildi. Xullas, arxeologik tadqiqotlar natijasida katta ilmiy ma'lumotlar to'plandi. Bunda asosiy diqqat e'tibor O'rta Osiyo xalqlarining tarixini davrlashtirish va etnogenez masalalariga qaratildi.

3-bosqich 1945 yildan keyingi davrlarni o'z ichiga oladi. Endilikda Quyi Zarafshon ekspeditsiyasi ishini O'zbekiston FA ning Buxoro ekspeditsiyasi, Yettisuv ekspeditsiyasi ishini 1944-49 yillarida Tyan'—Shan' Oloy ekspeditsiyasi, 1951—55 yillari esa Qirg'iziston arxeologik etnografik ekspeditsiyasi davom qildirdi. 1946 yildan 1952 yillargacha Farg'ona arxeologiyasini A.N.Bernshtam rahbarligida Pomir-Oloy va Pomir-Farg'ona ekspeditsiyalari o'rgandi. 1947-yildan boshlab Samarqand davlat universiteti ekspeditsiyasi ibtidoiy tarix sohasida muhim ma'lumotlarni qo'lga kiritdi. Ya.G'.G'ulomov va V.A.Shishkinlar rahbarligida O'zbekiston Fanlar Akademiyasining O'zbekiston arxeologiya ekspeditsiyasi ish boshladi. Bu ekspeditsiyaning ko'pgina otryadlari Surxondaryo, Samarqand, Buxoro va Toshkent vohalarida hamda Farg'ona vodiysida katta arxeologik tadqiqotlar o'tkazdi.

Arxeologik tadqiqoti ishlari olib borishning xarakterigina emas, uning texnik ta'minotida ham katta o'zgarishlar qilindi. Jumladan Xorazm arxeologik ekspeditsiyasida urushgacha tuyalardan foydalanilgan bo'lsa, keyinchalik, avtomashina va aviatsiya qo'llanildi. Arxeologik yodgorliklar yoshini va tarkibini aniqlashda fizikada yangi radiokarbon analiz, kuchaytirilgan mikroskoplar yordamida ibtidoiy qurol—aslahalarning xo'jalikda qo'llanish funksiyalarini aniqlash kabi metodlar ishlab chiqildi va bu sohada katta yutuqlarga erishildi.

1970-yilda O'zbekiston Fanlar Akademiyasi qoshida Arxeologiya institutining tashkil topishi hamda 1971 yilda Samarqand davlat universitetida arxeologiya kafedrasining tashkil qilinishi kadrlar yetishtirib chiqarishda va ilmiy tadqiqot ishlarini yanada jonlantirishda katta ahamiyat kasb etdi.

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

Sobiq SSSR vaqtida O'zbekiston arxeologiyasining rivojida S.P.Tolstov, M.Ye. Masson, M.M. Dbyakonov, A.P. Okladnikov, M.M. Gerasimov, V.G. Grigor'yeu, A.Yu. Yakubovskiy, Ya.G'. G'ulomov, M.P. Gryaznov, A.N. Bernshtam, A.I. Terenojkin, B.A. Latinin, A.M. Belenitskiy, V.A.Shishkin, V.M. Masson, B.A. Litvinskiy, G.A. Pugachenkova, I.A. Itinalarning hissasi katta bo'ldi.

Shuni aytish kerakki, XX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyoda arxeologlarning katta guruhi yetishib chiqdi. A.Asqarov, A.Muxammadjonov, O'.Islomov, P.I. Albaum, Yu.F. Buryakov, R.X. Sulaymonov, N. Ne'matov, I.Axrarov, V.I. Sarianidi, K. Akishev, X. Oltmishboyev, A.V. Vinogradov, V.N.Yagodin, O.K. Berdiyev, M.R. Qosimov, T. Mirsoatov, E. V. Rtveladze, M.Jo'raqulov, Ye.B. Bijanov, M. Mambetullayev va boshqalar. Ularning olib borgan tadqiqotlari natijasida XX asrning 80 – yillarida olamshumul tadqiqotlar o'tkazildi. Jumladan; 1980 yilda arxeolog O'.Islomov Selung'ur g'orida qayta tadqiqot o'tkazib, sinantrop odami suyagi qoldiqlarini topdi. M.R.Qosimov Ko'lbuloq makonini keng o'rgandi, shuningdek O'zbekiston arxeologiyasining ko'pgina muammoli masalalari yoritildi.

3 davr O'zbekistonning mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyingi davrlar kiradi. Mustaqillikning dastlabki davrlarida arxeologik tadqiqot ishlari birmuncha to'xtaganday bo'ldi. Lekin Vazirlar Mahkamasining 1998 yilda Tarix instituti faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan ishlari natijasida va Buyuk ipak yo'lining tarixining keng tadqiq qilinishi yuzasidan olib borilgan ishlar bo'yicha yana arxeologik ishlar jonlanib ketdi.

Hozirda O'zbekiston arxeologiyasini o'rganish ancha yaxshi yo'lga qo'yilgan. Bu ish bilan maxsus institutlar, universitetlar, pedagogika institutlari va turli bo'limlar shug'ullanmoqdalar. Ular qoshida ko'plab arxeologik ekspeditsiyalar tashkil etilgan.

Ularning vazifasi yodgorliklarning paydo bo'lgan davri, qancha yashaganligi, inqirozga yuz tutishi va boshqa xususiyatlarini aniqlash hisoblanadi. Lekin, arxeologiyada qadimgi buyumlarni o'rganishning bari, bir maqsad qilib olinmaydi. Topilmalar tarixiy tadqiqodlar uchun faqat manba sifatidagina ilmiy qimmatga ega bo'ladi. Buyumlarning yoshi, nimaga ishlatilganini, qanday uslubda yasalganini aniqlash tadqiqotning zarur tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. Lekin arxeologlar bu bilan cheklanibgina qolmaydilar. Buyumlarni bir-biri bilan bog'lab, tarixiy va yozma manbalarga solishtirgan holda o'rganadilar.

Arxeologik yodgorliklar yer ostida yoki yer ustida joylashgan bo'ladi. Yer ostidagi yodgorliklarni o'rganish jarayonida arxeologlar madaniy qatlamlarga alohida e'tibor beradilar.

International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Education and Science

Hosted Online from Warsaw, Poland on October 10th, 2022.

www.conferencepublication.com

Madaniy qatlam deganda—insoniyatning turmushi, xo'jalik faoliyati izlari saqlanib qolgan tuproq qatlami tushuniladi. Madaniy qatlamlar bir va bir necha o'ntacha qatlamlarga ega bo'lishi mumkin. Ularning qalinligi bir necha santimetrdan 30—35 metrgacha bo'lishi mumkin. Bu esa mazkur joyda odamlarning qancha vaqt yashaganligi bilan bog'liq. Madaniy qatlam u yoki bu qatlamlarga shurf tashlash, keyin keng ko'lamda qazish ishlari natijasida aniqlanadi.

Shurf aslida nemischa so'z bo'lib, o'zbek tilida qaziyman degan ma'noni bildiradi. Shurf solish deganda yodgorliklardagi dastlabki qazish ishlari tushunilib, madaniy qatlamni aniqlash va yodgorliklar haqida dastlabki ma'lumotlarni olishdir. Shurf ko'pincha kvadrat va to'g'ri to'rtburchak shakllarida bo'lib, uning chuqurligi va kengligi madaniy qatlama qarab har xil bo'lishi mumkin. Keng ko'lamda qazish natijasida madaniy qatlam to'la ochilib, inson faoliyati izlari bo'lmagan yergacha kovlab tushiladi, arxeologiyada u materik—bezovta qilinmagan yer deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kabirov J., Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi. - T., 1990.
2. Artsixovskiy A.V. Arxeologiya asoslari. - T., 1970.
3. Arxeologlar hikoya qiladi. Asqarov A. tahriri ostida. –T., 1970
4. G'ofurov U. Odamning paydo bo'lishi. - T., 1974.
5. Борисовский П.И. Древнейшее прошлое человечество. – Л.,1999.
6. Ранов В.А. древнейшие страницы истории человечество. – М.,1998.
7. Алексеев В.П. Становление человечество. – М.,1984.
8. История первобытного общества. Под ред. В.П.Алексеева. – М.,1979